

Kitap Tanıtımları / Book Reviews

Islam, Secularism and Nationalism in Modern Turkey: Who is a Turk?

Soner Çağatay,

Routledge Published, London and New York 2006, p. 262.

Modern Türkiye’de İslam, Sekülerizm ve Milliyetçilik: Türk Kimdir? adlı çalışma Washington Enstitüsü’nde Türkiye Araştırma Programı Direktörü Soner Çağatay’ın 1996-2002 yılları arasında Yale Üniversitesi’nde tamamladığı *Crafting the Turkish Nation (Türk Ulusunun İnşası)* adlı doktora tezinin kitaplaştırılmış halidir. Kitap, geç Osmanlı döneminde millet sisteminin çözülmesi, Balkan milliyetçilikleri, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Balkan savaşlarından Birinci Büyük Savaş sonuna kadar takip ettiği Türkleştirme politikaları, 1920’lerde Türk ulus inşası, seküler reformlarla İslam’ın kamusal hayattan tasfiye edilmesi ve Türklüğe rengini vermesi ile Türkiye’deki azınlıklar, Kürtler, göç, iskân ve nüfus politikaları konularını kapsamaktadır. Kitabın benzerlerinden farkı, Erken Cumhuriyet Döneminde yurttaşlık, iskân, nüfus mühendisliği, etnisite, milliyetçilik ve azınlıklarla ilgili bilhassa Türk ve yabancı arşivlerdeki belgeler esas alınarak kaleme alınmış olmasıdır. Çalışmasında sekülerizm ve milliyetçilik ilişkisini detaylı bir biçimde inceleyen yazar, bilhassa Atatürk dönemi olarak ifade edilen 1923-1938 döneminde devletin uyguladığı radikal seküler reformlara rağmen, Türk olmanın en önemli ölçütlerinden birinin Müslümanlık olduğuna dikkat çekiyor. Ancak buradaki Müslümanlıktan kasıt, “İslam’ın

kültürel boyutunun öne çıkarılması” ile ilgilidir. Bu da, Türklüğün sınırlarının sadece etnisite, ırk, dil ve kültüre dayanmadığını, aksine çok kapsamlı bir boyutunun olduğunu göstermesi açısından dikkat çekicidir. Özetle kitap, 1920’lerden itibaren inşa edilmeye çalışılan “laik Türk” prototipinin inşa edilme sürecini teferruatlı bir şekilde ele alıyor.

Kitap, giriş ve sekiz bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, günümüz Türk milliyetçiliği üzerinde duran yazar, günümüzde Türkiye’de Çerkezler, Boşnaklar ve Kürtler de dâhil tüm Müslümanların Türk addedildiğine, buna karşın Türkçe konuşular da Ermeniler, Yahudiler ve diğer gayri Müslimlerin Türk olarak kabul görmediklerine dikkat çekmektedir. Türkiye’de Türk olmanın “somut faydalarına” değinen yazar, Türk olarak görülmeyen vatandaşların toplum nezdinde “kusurlu bir vatandaş” olarak algılandığını belirtir. Türklüğün din üzerinden tanımlanması, Hıristiyan unsurların dışlanması sonucunu doğururken, Kürtlerin Türk addedilmesi Kürtlerin separatist bir tutum benimsemelerine yol açmıştır. Yazara göre modern Türkiye’nin milli kimlik temelli çelişkilerinin anlaşılması için Türkiye’de 1930’lu yıllardaki otoriter milliyetçiliğin devlet ve azınlıklar arasındaki ilişkinin açıklanmasına bağlıdır. Daha sarıh bir ifadeyle yazar, modern Türkiye’deki bu olguların izah edilmesinin Türklük kavramının ihtivasının açıklığa kavuşturulmasıyla anlaşılabilceğini ileri sürer.

I. Bölüm: Osmanlı Mirası: Millet Sisteminden Türk Milliyetçiliğine

İlk bölümde etnisite ve nation/millet üzerinde duran yazar etnisiteden millete evrilmeyi konu ediniyor. Yazar, Anthony Smith’i referans alarak etnisitenin, pre-modern dönemlerde etno-dinsel topluluklardan teşekkül ettiğini, modernite ile birlikte etnisitelerin nation’a evrildiğinin altını çizer. Devamında, tarihsel hafıza, mitler ve sembollerin modern ulusun ortaya çıkmasında önemli bir rol oynadığının altını çizer.

XVII. asrın sonundan itibaren Osmanlı’da başlayan toprak kayıp-

larının XIX. yüzyılda büyük bir ivme kazandığını ve Osmanlı çöküşünün gerçekleştiğini belirten yazar, bu toprak kayıplarının XIX. yüzyılda yeni Balkan devletlerinin doğuşuyla sonuçlandığına dikkat çeker. Balkan milliyetçiliklerinin “homojen milli bir vatan” yaratmak için kendi topraklarındaki Müslüman unsurları katliama ve sürgüne tabi tuttuklarını belirten yazar, bunun Müslüman unsurların Anadolu’yu vatan olarak görmelerine yol açtığını ve Anadolu’daki demografik yapıyı Müslümanların lehine çevirdiğini ileri sürer. Daha da önemlisi bu olayların, aynı zamanda Türk milli kimliğinin inşasında mühim bir yer tuttuğunu ve dinin Türk kimliğinin oluşmasında belirleyici olduğunu belirtir.

Balkanlarda Hıristiyan milletler arasında başlayan milliyetçilik fikrinin kısa bir süre sonra Müslüman unsurlar arasında da rağbet bulduğuna dikkat çeken yazar, milliyetçi hareketlerin, asırlarca farklı unsurları şemsiyesi altında tutan Osmanlı millet sisteminin dağılmasına yol açtığını belirtmiştir. Balkan milliyetçiliklerinin Osmanlı imparatorluğunun çöküşü üzerindeki etkileri üzerinde teferruatlı bir şekilde duran yazar, millet sisteminden Türk milliyetçiliğine dönüşümün Balkan savaşlarıyla ivme kazandığını ifade eder. Balkanların kaybedilmesi, Osmanlı Müslümanları arasında bir milliyetçilik dalgasına sebebiyet vermesinin yanı sıra Anadolu’nun “son kale” olarak görülmeye başlandığına bir kapı aralamıştır. Bu da, Türklüğün, Anadolu ve Trakya’daki Türk ve Müslümanları kapsayacak bir biçimde tanımlanması sonucunu doğurmuş ve bunun yaygınlık kazanması için “milliyetçi bir tarih yazımı” ortaya çıkmıştır.

İlerleyen sayfalarda İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin doğuşunu ele alan yazar, Balkan savaşlarından sonra İTC’nin Türk milliyetçiliğini benimsediğini ve Anadolu için kavga vermeye başladığını ifade eder. Bunun için İTC tarafından Türkçenin eğitim dili haline getirildiğini, demografik ve ekonomik alanda bir Türkleştirme politikasının benimsenerek Anadolu’nun gayri Müslimler aleyhine homojenleştirildiğini söyler. Çağaptay, gayri Müslim nüfusun bu dönemden itibaren mübadele edildiğini belgeleriyle ortaya koyar. Türk milliyetçiliğinin I. Dünya Savaşı boyunca ivme kazandığını ve

Türk milliyetçileri için Anadolu'nun öneminin gittikçe arttığını belirten yazar, bunun da Türkleri, Anadolu'daki Ermeni ve Rumlarla karşı karşıya getirdiğini ve bu süreç sonrasında Ermeni tehcirinin uygulamaya konulduğunu söyler. Ermeni ve Rumların sürülmesi neticesinde Balkanlar ve Kafkaslardan gelen Müslümanlar Anadolu'ya yerleştirilmiştir. Tüm bu politikaların sonucunda Anadolu'da Türk-Müslüman unsurların varlığı pekiştirilmiş, Türk milliyetçiliği "dikkate değer" bir konuma gelmiş ve Anadolu'nun demografik yapısı gayri Müslim unsurların aleyhine olacak biçimde şekillenmişti. Yazarın deyimiyle Anadolu, "eskiye oranla çok daha az Hıristiyan ve çok daha fazla Türk'tü."

II. Bölüm: 1920'lerde Sekülerizm, Kemalist Milliyetçilik, Türk-lük ve Azınlıklar

Yazara göre Cumhuriyetin ilanından sonra Halifeliğin kaldırılmasıyla başlayan ve devletin dininin İslam olduğunu belirten maddenin anayasadan çıkarılması ile süren bir dizi laik reformla Türkiye "seküler bir vizyon" kazanmıştır. Söz konusu reformlar, yeni Türkiye'nin geleneksel formlarından uzaklaşmaya başladığının ilk göstergeleridir. Laik reformlar, bir taraftan sekülerleştirmeyi hızlandırırken, diğer taraftan Türk milliyetçiliğinin yapı taşlarında ciddi bir değişimi gerekli kılmıştır. Kısacası, 1924'ten sonra Kemalist kadrolar kendi millet tanımında İslam'a dair ne varsa silmeye başladı. Bu da, yeni bir millet tanımını zorunlu kılmıştır. Kemalist literatürde aralarında dil, fikir ve his birliği bulunan bireyler millet olarak tanımlanmıştır. Çağaptay, yapılan seküler reformlarla "Nominal İslam'ın Türklüğün alâmetifarikası" olarak yükseldiğine ve bu dönemde Kemalizm'in milliyetçilik mefhumunun diğer bir ayağı olarak Türkçe konuşmanın devreye girdiğine dikkat çekmektedir. Kemalist kadrolar, tüm vatandaşların Türkçe konuşmaları sağlanırsa Türk vatandaşı ile Türk'ün aynı şey olacağını varsaymış, bu nedenle Ziya Gökalp referans alınarak Türkler dışındaki Müslüman unsurların asimilasyon politikasıyla Türk olacakları masaya yatırılmıştır. Bu da, devletin Türk dışındaki etnik kimliklere karşı yasakçı bir tutum benimsemelerine yol açmıştır. İlk olarak Balkanlar ve

Kafkaslardan gelen muhacirler, sonrasında Anadolu'da otokton Araplar, Kürtler, Lazlar ve Gürcüler asimilasyona tabi tutulmuştur. Ancak, bu göçmenler kadar kolay olmamış, hatta Kürtler konusunda herhangi bir başarı bile sağlanamamıştır. Bu durum Cumhuriyet'in ilk yıllarında bir dizi Kürt kalkışmasıyla nihayet bulmuştur.

Kısacası, 1920'ler boyunca Türk milli kimliğinin şekillenmesinde İslam'ın "kilit rolü" ve ülkenin heterojen yapısı, Kemalizm'in Türk ulusu anlayışıyla çatıştığını, bu nedenle Kemalistlerin ulusu, dil ve kültür üzerinden tanımlamalarına ve gayri Türk nüfusun yok sayılmalarına ve asimilasyona tabi tutulmalarına yol açmıştır. Bu da, devlet ile dini ve etnik azınlıklar arasında çatışmanın yaşanmasına sebebiyet vermiştir.

III. Bölüm: Kemalizmin "Mükemmel Çağı" 1930'lu Yıllar: Türk Milliyetçiliğinin Yükselişi

Yazar, bu bölümde Türk Tarih Tezi ve Güneş Dil Teorisi politikalarıyla milliyetçiliğin devlet desteğini alarak kurumsallaştığını ve 1930'lu yıllar boyunca daima yükselen bir trend yakaladığını belirtir. Bundaki en büyük etki olarak Türk Tarih Kurumu'nun kurulmuş olmasını gösterir. 1930'lu yıllar aynı zamanda Ziya Gökalp'in, "din, kültür, hars ve toplumsallaşma" ortak paydasında tanımladığı ulus fikrinden etnisitenin referans alındığı bir ulus fikrine geçiş yıllarıydı. Bununla birlikte "Vatandaş Türkçe Konuş" kampanyalarıyla Kemalizm, "gönüllü Türklüğe" de açık kapı bırakmış, gayri Müslim ve gayri Türk unsurların kapsayıcı ve zorunlu bir asimilasyona tabi tutulmasını sürdürmüştür. Bu yıllarda, bilhassa Yahudiler ve Kürtlerin asimile edilmesi için "ciddi uğraşlar" verilmekteydi. 1930'lu yıllarda teoride bile olsa Kemalizm'in Türk ulusu tanımlaması Hıristiyanları da kapsamaktaydı. Yazara göre 1930'lu yıllarda Türk milliyetçiliğinin ideolojisinde ırk kavramı başat rol oynamakta, ancak bu kavram tamamen "biyolojik" değil, "ulusal bir toplum"a refere edilmekteydi.

IV. Bölüm: Türk Kimdir? Kemalist Vatandaşlık Politikaları

Yazar, iki büyük savaş arasında Genç Cumhuriyet'in vatandaşlığı kabul politikalarında *jus soli* ve *jus sanguinis* ilkelerini harmanlandığını ve bu doğrultuda sadece Türk kökenlilere değil, birçok etnik ve dini unsura vatandaşlık hakkı verdiğini belirtir. Ancak vatandaşlığa geçmenin en yaygın yolu etnisite ve ırktan ziyade din yoluyla, yani Müslüman olmakla gerçekleşmekteydi. Açıkçası devlet, vatandaşlığın "Osmanlı Müslüman milletine münhasır" olduğu kabulüyle hareket etmekteydi. Bu durumu da, Osmanlı'nın "dinsel mirası" tayin etmekteydi. Tüm bunlar dışında devlet, Türk olanları "kayırmak" ve diğer etnik ve dini grupları kontrol etmek için vatandaşları hakkında güvenlik birimleri aracılığıyla bilgi toplamaktaydı. Bu uygulamalar Türkiye'de "etnisist milliyetçiliğin" yükselişe geçtiğini göstermekteydi ki, bu durum 1930'lu yıllarda tüm Avrupa ve Ortadoğu'da yaygın bir olguydu.

V. Bölüm: Türklüğün Sınırlarının Tanımlanması: Kemalist Göç ve İskân Politikaları

Kemalist dönemde göç ve iskân politikaları yeni bir ulus yaratmak için başvurulan başat yöntemlerden biri olmuştur, kuşkusuz. Kemalizm'in, dil ve kültür tandanslı ulus anlayışı, Anadolu'daki gayri Müslim ve gayri Türk nüfusun görmezden gelinmesine, daha doğrusu Türk dışında kalan tüm unsurların Türklük potasında eritilmesine yol açmıştır. Bu amaçla Kemalist kadrolar, Anadolu'yu Türklük şemsiyesi altında toplamak için bir taraftan gayri Müslim unsurları mübadele ve disimilasyon politikaları ile temizlerken diğer taraftan Müslüman gayri Türk unsurlar olan Kürtler, Çerkezler, Boşnaklar ve Arapları asimilasyon politikalarıyla Türkleştirme çabası içerisinde olmuşlardır. Türkiye'deki iskan ve göç politikaları, "milliyetçi vizyon" ile gerçekleştirilmekteydi. Bir taraftan Doğu ve Güneydoğu'daki birçok kişi ve aile Garp vilayetlerine sürülürken, diğer taraftan Balkanlar ve Kafkaslardan getirilen göçmenler Anadolu'nun muhtelif yerlerine iskân edilerek ulus inşası gerçekleştirilmekteydi. 1934 tarihli 2510 sayılı İskân Kanunu söz konusu politikanın temel belirle-

ycisi olmuştur. Daha da mühimi bu kanun, “bütünüyle bir Türk devletinin yaratılmasında önemli bir aşama” olmuştur.

VI. Bölüm: Seküler İslam’ın Türklüğü Tanımlaması: Kürtler ve Diğer Müslümanlar

Bu bölümde yazar, 1930’lu yıllar boyunca devletin Kürtler ve diğer Müslümanlarla ilişkilerini ele alıyor. Nüfus bakımından diğerlerine göre büyük bir kitle olan ve coğrafi olarak merkezden uzak ve dağlık bölgelerde yaşayan Kürtlerin asimile edilmesine yönelik sert politikalar devreye konuldu. Bu bağlamda Cumhuriyet idaresi, göç ve iskân politikalarının yanı sıra olağanüstü hal bölge valiliği olarak da adlandırılan Umumi Müfettişlik teşkilatı ile Halkevlerini devreye soktu. Böylelikle Kürtler, bir taraftan güvenlik perspektifiyle “ehlileştirilmeye” çalışılırken, diğer taraftan Halkevleri aracılığıyla asimilasyona tabi tutulmuşlardır. Kürtlere nazaran daha küçük Müslüman unsurları da yakından izleyen devlet, hükümet aleyhtarını, saltanatçı ve milliyetçi faaliyetlere karşı ihtiyatla yaklaşmaktaydı. Nihai olarak bu dönemde izlenen Kemalist politikalar, Kürtler hariç, “Müslüman milletinin kalıntılarını”, Türk ulusal toplumuyla birleştirmede önemli oranda başarı kazandığını göstermektedir.

VII. Bölüm: Türklüğün Etno-Dinsel Sınırları: Hıristiyanların Dışlanması

Bu bölümde yazar, hükümetin 1930’lu yıllar boyunca Hıristiyanlara karşı “çoğunlukla olumsuz tavır” takındığını ve bunun da Türk milliyetçiliğinin misyonerlik ve dolayısıyla Hıristiyan karşıtı “dürtülerinden” kaynaklandığını belirtmektedir. Bu nedenle söz konusu dönemde devlet, Hıristiyanların dini yayınlarına karşı da teyakkuz halinde olup gerekli önlemleri alma yoluna gitmiştir. Devletin Hıristiyan unsurlara bakışı, Hıristiyan unsurların Türklüğün dışında kalmalarına yol açmıştır. Yazara göre Kemalist dönemde Hıristiyan unsurlara karşı izlenen bu politikalar, “dini hoşgörüsüzlükten ziyade milliyetçi hislerden” kaynaklanmakta ve bu durumun etkileri günümüzde de görülmektedir.

VIII. Bölüm: 1930'larda Yahudiler: Türk mü Değil mi?

Kitabın son bölümünde yazar, devletin 1930'lu yıllar boyunca Yahudi politikasına eğilmektedir. Bu yıllarda devlet, antisemitizm karşıtı politikalar benimsemesinin yanı sıra dışarıdan Yahudi göçü de almaktaydı. Bilhassa Avrupa'da artan Yahudi düşmanlığı karşısında Türkiye, daha "müsamahalı" bir tutum sergilemiştir. Ancak hükümet, Türk dilini öğrenip Türkçe isimler almalarıyla Yahudilerin asimile edilebileceklerine dair umut taşımaktaydı. Bununla birlikte 1934 Trakya olayları Yahudileri ürkütmüş ve binlerce Yahudi Türkiye'yi terk etmiştir. Yazar, bu olayların, antisemitizm ya da ırkçı yaklaşımlardan kaynaklanmadığını, "milliyetçilik ve güvenlik sorunlarının" bu olaylarda başat rol oynadığını iddia eder ve 1930'lu yıllarda Türkiye'nin Yahudilere yönelik tutumunu milliyetçiliğin şekillendirdiğini ileri sürer.

Sonuç Yerine

Çağaptay'ın çalışması günümüzde karşı karşıya olduğumuz sorunların birçoğunun temelini Erken Cumhuriyet döneminde takip edilen ulus devlet ve ulus inşası politikalarının bir neticesi olduğunu göstermesi açısından dikkat çekicidir. Kitap, Doğu Avrupa'da Milliyetçilik, Osmanlı Mirası, Osmanlı Millet Sistemi, Millet Sisteminin Çöküşü, Türk Milliyetçiliği, Türkçülüğün etno-dinsel sınırları, Kemalist dönemde vatandaşlık ve göç politikaları, ulus devlette Kürtler, Rumlar, Ermeniler ve Yahudileri irdeliyor. Çalışmasına Türk milliyetçiliğinin temellerinin atıldığı Osmanlı'nın son dönemini esas alarak başlayan yazar, Türk kimliğinin Osmanlı mirası olduğuna dikkat çekmektedir. Yazar bu tezini desteklemek için şunları söylemektedir: "*Cumhuriyet özünü Osmanlı Müslüman milleti anlayışından alan bir Türklük anlayışı geliştirdi. Projenin tek istisnası ise Kürtler. Çünkü onlar ancak imparatorluğun son dönemlerinde Osmanlılaşmaya başlamışlardı.*" Erken Cumhuriyet Dönemi devlet-vatandaş ilişkilerini inceleyen yazar, bu dönemde radikal olarak inşa edilmeye çalışılan Türk milliyetçiliğinde "etnik tınıların" yer aldığını, bununla birlikte Atatürk milliyetçiliğinin

Anadolu'daki tüm Müslüman unsurları kucakladığından, kapsayıcı bir özellik taşıdığını belirtmektedir. Daha açık bir ifadeyle yazar, Kemalist milliyetçilik anlayışının geniş ölçüde İslam tarafından şekillendiğini iddia eder.

Son tahlilde Çağaptay kitabında, Tek Parti Dönemi milliyetçilik politikaları ile bu dönemdeki devlet ile azınlıklar ve diğer gayri Türk unsurlar arasındaki ilişkileri irdeliyor. Kitap, Kemalist milliyetçiliğin Anadolu'da yerleşmesi ve günümüze dek gelmesinin backgraundunu birinci elden belgeleri esas alarak gözler önüne seriyor. Türk milli kimliğinin bir Osmanlı mirası olduğuna dikkat çeken yazar, bu kimliğin laikleşmesinin Atatürk milliyetçiliği ile nihai şekle büründüğünü ileri sürmektedir. Bu kitap, bir taraftan Erken Cumhuriyet Döneminde inşa edilen "Kemalist İslam" anlayışının, diğer taraftan dil, kültür ve etnisite üzerinden tesis edilmeye çalışılan bir Türklük formunun anlaşılmasına büyük bir katkı sunmaktadır.

***

Ercan ÇAĞLAYAN

Ar. Gör, Muş Alparslan Üniversitesi Tarih Bölümü